

ALİ EMÎRÎ DİVANINDA BATILILAŞMA ELEŞTİRİSİ

Ümit YEGEN*

Öz

Edebiyat, toplumsal zeminde karşılığını bulan değişim rüzgârının akislerinin somutlaştırıldığı ehemmiyetli bir ilim alanı olarak tezahür etmektedir. ¹Çatışmaların ve değişen değer yargılarının bunlara getirilen tenkitlerin gösterildiği alanlardan biri olan divan şiiri de muhteva bakımından çeşitli değişimlere kapı aralamıştır. Tanzimat fermanı ile ortaya çıkan değişim ve teknolojik gelişmeler birçok aydının Batı'ya bakışını etkilemiştir. Ali Emîrî bu değişimi ifade eden dönemin önemli aydınlarından biridir. Emîrî, modernizm zemininde Osmanlı medeniyetinin idrak edilebilmesinde ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ciddi bir sorumluluk bilinciyle medeniyet tasavvurunu insan ve irfan ekseninde inşa eden şair, Osmanlı mirasını gelecek nesillere aktarmak için çalışmıştır. 19. yüzyıldaki materyalist tasavvurun; Emîrî'nin dünya görüşü ve din algısı noktasında değişen klasik Türk şiirindeki ifadesi 1800'lü yılların görünümünü ortaya koymaktadır. Muhafazakâr bir yapının dönüşümünü, özden maddeye kayan insanın değişimi ve söz konusu yıllardaki insanın asıl görünümünü ortaya koyması bakımından Ali Emîrî divanı oldukça önemlidir. Klasikten modern edebiyata geçiş zemininde toplumun gerek yapısal gerekse düşünce dünyasındaki değişimi, Emîrî marifetince ifade edilmiş bu ifadelerde dönemin koşulları nazara alınarak bir devir görünümü sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmaya konu olan divanında yer alan gazellerinde sarıh bir görünümle söz konusu devri ifade eden şair, yaratıcının kudretini de birçok eserinde ifade etmiştir. 895 gazel içerisinde devrin görünümü ve devrin zemininde ideal insan tasavvurunu ifade eden gazeller bağlamında içtimai zeminde çeşitli tespitler yapılmıştır. Emîrî gazellerinde Batı medeniyetince sunulan birçok kavramın karşısına Doğu medeniyetini çıkarır. Sorgulanmadan, incelenmeden alınmaya çalışılan her unsura Doğu medeniyeti nazarıyla bakmış ve değerlendirmesini içtimai manadaki değerler noktasında geliştirmiştir. Şair, Osmanlı'nın yüzyıllardır süregelen kültürel yapısını bozmaya çalışan her türlü düzene- yeniliğe de mesafeli yaklaşmıştır. İnsana; atalarından aldığı mirası koruyarak vatan/ millet sevdasıyla yenilik- değişimleri görmesini ve idrak etmesini nasihat eden Emîrî'nin; dünya rengine kanmayalım özümüzü, “dini-millî ve kültürel değer yargılarımızı kaybetmeden Batı fikrine muttali olalım” düşüncesi güncelliğini korumaktadır. Alafranga yaşam tarzı, rüşvet, israf, kılık-kıyafet değişimi, kültürel yozlaşma gibi unsurların ve yanlış Batılılaşmanın Osmanlı toplumunu düşürdüğü durum betimlenerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî, Batılılaşma, gazel, 19. yüzyıl, divan.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Bursa/Türkiye, umit.yegen25@gmail.com ORCID: 0000-0002-3500-1789

CRITICISM OF WESTERNISATION IN ALI EMİRİ DIVAN

Abstract

Literature is manifested as an important field of science in which the repercussions of the wind of change that finds its counterpart on the social ground are embodied. Divan poetry, which is one of the fields where conflicts and changing value judgements and criticisms of them are shown, has also opened the door to various changes in terms content. The changes and technological developments that emerged with the Tanzimat edict affected many intellectuals' view of the West. Ali Emîrî is one of the important intellectuals of the period who expressed this change. 'Amîrî has an important place in the comprehension of Ottoman civilisation on the ground of modernism. The poet, who constructed his vision of civilisation on the axis of human and wisdom with a serious sense of responsibility, worked to transfer the Ottoman heritage to future generations. The 19th century's materialist vision; Emîrî's expression in classical Turkish poetry, which changed in terms of world view and perception of religion, reveals the appearance of the 1800s. Ali Emîrî's divan is very important in terms of revealing the transformation of a conservative structure, the change in the value of the human being shifting from substance to matter, and the actual appearance of the human being in the years in question. On the ground of transition from classical to modern literature, the change in both the structural and intellectual worlds of the society was expressed by Emîrî and in these expressions, a view of an era was tried to be presented by taking into account the conditions of the period. The poet, who expresses the era in question with a clear view in the ghazals in his divan, which is the subject of the study, has also expressed the power of the creator in many of his works. Among 895 ghazals, various determinations have been made on the social ground in the context of ghazals expressing the view of the era and the ideal human conception on the ground of the era. In his ghazals, Emîrî presents Eastern civilisation against many concepts presented by Western civilisation. He looks at every element that is tried to be taken without being questioned and examined from the point of view of Eastern civilisation and develops his evaluation at the point of values in the social sense. The poet also distanced himself from any kind of order and innovation that tried to disrupt the centuries-old cultural structure of the Ottoman Empire. The idea of Emîrî, who advises people to see and comprehend innovations and changes with the love of homeland/nation by protecting the heritage of their ancestors, that we should not be fooled by the colour of the world, and that we should be aware of the Western idea without losing our essence, our religious-national and cultural value judgements, remains up to date. The situation in which the Ottoman society has fallen due to the elements such as the low-class life style, bribery, waste, change of dress, cultural degeneration and wrong Westernisation is depicted and presented.

Keywords: Ali Emîrî, westernisation, ode, 19th century, divan.

Giriş

Duraklama devrinin ardından XVIII. yüzyılda çeşitli alanlarda (teknolojik, ekonomik vb.) zuhur eden gerileme, Osmanlı İmparatorluğunun ilim ve teknikte gelişme göstermesini gerekli kılmıştır. Nitekim Batı’da ortaya çıkan yenileşme hareketinin Osmanlı toplumunda süregelen bir anlayışı ortadan kaldırması çok da kolay olmamıştır. 18. yüzyıldaki değişimler incelendiğinde içtimâî noktada esaslı bir yenilik içermez. Tanpınar’a göre (2012) devrin sonlarına doğru söz konusu yenilik hareketleri kısmen eksik olsa da zihniyet ve dünya görüşü hâlini almıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanına müteakiben ortaya çıkan teknolojik gelişmeler insanların yönünü Batı’ya döndürmüştür.

Osmanlı toplumunu vücuda getiren kıymetler manzumesi ve toplum nezdinde içselleştirilmiş değerlerin değişmesi şüphesiz oldukça meşakkatli olacaktır. Vahim siyasi ve iktisadi hadiseler zemininde söz konusu yenilikler aslında bir medeniyetten diğerine geçmek; uğruna nice bedeller ödenmiş değerlerden ayrılmak manasına gelmektedir (Tanpınar, 2012). Batı’daki değişime göre şekillenme arzusu/zorunluluğu topluma medeniyet kimliği kazandıran dinamiklerin çatışmasına da zemin hazırlamıştır. Söz konusu çatışma edebiyat, müzik ve mimaride kendini gösterirken devrin aydınlarının yönünü de Batı’ya kaydırmıştır.

Edebiyat, toplumsal zeminde karşılığını bulan değişim rüzgârının akislerinin somutlaştırıldığı ehemmiyetli bir ilim alanı olarak tezahür etmektedir. Çatışmaların ve değişen değer yargılarının bunlara getirilen tenkitlerin gösterildiği alanlardan biri olan divan şiiri de muhteva bakımından çeşitli değişimlere kapı aralamıştır. Tanzimat fermanı ile ortaya çıkan değişim ve teknolojik gelişmeler birçok aydının Batı’ya bakışını etkilemiştir. Ali Emîrî bu değişimi ifade eden dönemin önemli aydınlarından biridir. Yazar ve Uğurlu Arslan’a göre (2020) Emîrî’nin gazellerinde “ben” ve “fahriye” oldukça ön plandadır. Bu nokta geleneksel ve modern ayrımının vurgulandığı bir kısım olarak ifade edilebilir. Ali Emîrî Efendi, söz konusu kullanım ile geleneksel gazel şairlerinden ayrılarak Özdemir (2008) mecmuasında çeşitli kasidelere, tahmislere ve okuyucu mektupları ile gönderilen bazı gazellere de yer vermiştir. Emîrî divanındaki gazellerde de değişen konuları görmek mümkündür. Bu değişim şairin, geleneksel kalıpta yeniyi ifade etmesi olarak yorumlanabilir. Bu noktada Emiri, yeni kavramında genç şairleri ve hececileri eleştirmiştir. Genç nesli vezinsiz ve anlamsız söz söylemekle suçlayan şair, onların “hangi vadiye firar etseler yine millete lâıyk kelâm-ı belîğ” söyleyemeyeceklerini belirtmiştir (Özdemir, 2008: 226).

Ali Emîrî gazellerinin muhtevasını geleneksel yapının dışına çıkararak değişimin sancılarını ifade etmek üzere yapılandırmıştır. Toplumsal hayat ve değişimlerle içi içe olan gazeller, gelişen teknoloji ile birlikte farklı bir çehreye bürünen insanın yeniçağdaki durumunu, duruşunu ve yapısını da konu edinebilmiştir. Tam bu noktada Ali Emîrî divanında yer alan 895 gazel -6393 beyit- (Yazar ve Uğurlu Arslan, 2020) Batı’nın gerçekleştirmeye çalıştığı değişim, yeni insan tasavvuru ve materyalist anlayış nazarı itibarıyla inceleme konusu edilmiştir. Emîrî gazellerindeki modernin geleneksel yapıdaki ifadesi; söz konusu devrin (1857-1924) sosyokültürel görünümü hakkında bilgi verip çeşitli eleştiriler de getirmektedir. Toplumun yanlış Batı tasavvuru, ideal insan tipi, padişaha bağlılık ve gelişen yeni teknolojik kavramların gazellerde konu edilmesi bir Osmanlı münevveri ve aşığı olan Emîrî’nin topluma; özünü kaybetmeyen bir anlayış geliştirilmesi gerektiğini salık vermektedir.

Redfield (akt. Mardin, 2015) toplumda tarımla geçinen insanların ve şehirde yaşayan özellikle yöneticilerin oluşturduğu topluluğun kültürü şeklinde bir ayırmadan bahseder. Osmanlı’da da bu ayırım başlangıçta keskin çizgilerle olmasa da vardır. Bu ayırım Batı fikrine müttalî olmaya başladıktan sonra kendini iyice fark ettirir. Halkın içinden yetişen aydın kesim, yöneticilerin halka mâl olmuş değerleri değiştirme- yok etme çabasını tenkit eder.

Her milletin iki medeniyeti vardır: resmi medeniyet ve halk medeniyeti... söz konusu medeniyet farklılığı başka milletlerde çok ayırt edilemez. Türk toplumunda ise “resmi lisân, resmi iktisad, resmi hukuk, resmi ahlak, resmi teşkilattan başka bir halk lisani, halk edebiyatı, halk iktisadi vardır. Bu hâdisenin sebebi Türklerin kendi müesseselerini yükseltmek suretiyle bir medeniyet ibda etmek yolunda gitmeyip yabancı milletlerin müesseselerini i’tinam ve onlardan yapma bir medeniyet terkib etmeleridir (Gökalp, 2013: 58).

Tam da bu noktada Türklerin Batı’dan bir medeniyet devşirme çalışmaları Ali Emîrî’nin divanında resmedilmiştir. Halk kültürünü oluşturan unsurların değişimi ve içtimâî yönünün

gösterdiği nokta Emîrî'yi ziyadesiyle rahatsız ederken serzenişlerini daha da sertleştirmiştir. Turhan (2015: 42), Garp medeniyetinin esas unsurlarını: “İlim ve onun inkişafını sağlayan ilmi zihniyet, ilmin ameli hayata tatbikinden ibaret olan teknik ve insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir.” diyerek tarif etmektedir. Bu noktada ilim ve ilmî zihniyet ön plana çıkmaktadır. Batı'nın tekniğinden ziyade şekline aldanmak bu şeklin toplumda kısa sürede yer edinmesi de insana kültürünü yani kendini- özünü unutmaya başlamasına yol açmıştır. Batı'dan alacağımız şeylerin; yüksek bir nizam, bir ders olduğunu ve daha ileriye geçmemiz gerektiğini belirten Tanpınar (2012), “Kendi hayatımıza, mazimize, zenginliklerimize dönmek mükemmeliyeti olduğu kadar, muhtevayı da kendimizde aramak” şeklinde bir reçete sunar.

"Bizi Avrupalıların kendilerinden aldığımız şeyler için beğenmesi ve bize hayran kalması mümkün değildir. Olsa olsa aferin deyip geçerler, bizde asıl bizim olan şeyleri tanıttığımız zamandır ki bizi beğenip seveceklerdir; çünkü o zaman güzelliğin, kendi kendisini tahakkuk ettirmenin yolunda kendileriyle müsavi görecektir." (Tanpınar, 2024: 24).

Konunun mihenk taşı tam da budur. Türk milletinin kendi kültürüyle, insanıyla, tabiatıyla kendi kalarak özünü kaybetmeden Batılılaşma sürecini devam ettirmesidir.

Çalışma söz konusu dönemin edebî görünümünden bir kesit sunması bakımından önemlidir. Aynı zamanda klasikten modern edebiyata geçiş zemininde toplumun gerek yapısal gerekse düşünce dünyasındaki değişimi, Emîrî marifetince ifade edilmiş bu ifadeler de dönemin koşulları nazara alınarak bir devir görünümü sunulmaya çalışılmıştır. Dönüşümü algılamaya çalışan toplum ve bireyin refleksinin de ifade edildiği gazeller, üç önemli döneme (Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet) şahitlik etmiş bir aydının nazarını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Devirdeki materyalist tasavvurun; Emîrî'nin dünya görüşü ve din algısı cihetinde değişen klasik Türk şiirindeki ifadesi 1800'lü yılların görünümünü ortaya koymaktadır. Muhafazakâr bir yapının dönüşümü ve özen maddeye kayan insanın değer algısındaki değişimi ortaya koyması bakımından da Ali Emîrî divanı oldukça ehemmiyetlidir.

Ali Emîrî Efendi

Osmanlı Devleti'nin klâsikten moderne geçiş sürecinde Osmanlı aşığı bir devlet adamı kimliği ile fikir ve sanat dünyasında neş'et eden Ali Emîrî 1274/1857'de Diyarbakır'da doğmuştur. Seyyid Mehmed Emîrî 'nin torunlarından Mehmed Şerif Efendinin oğludur. İlk tahsiline ataları gibi Sülûkiye Mescid-i Şerifi Mektebi'nde (mahalle mektebi) başladığı bilinmektedir. İlk hocası Fethullah Feyzi Efendiden ve ikinci hocası aynı zamanda büyük amcası Mehmed Şaban Kâmi Efendiden feyizler alarak yetişmiştir. Modernizm zemininde geleneğini bırakamayan ve bu noktada oldukça hassas bir kişiliğe sahip olan şair, yönünü “Batı”ya değişime dönmüş bir medeniyeti çok yakından mülâhaza etmektedir. Ali Emîrî; Hâfız, Sâdî ve Mevlânâ'yı okuyarak dönemin temeli kabul edilen önemli şahsiyetlerinden bir nevi feyz almış ve bu feyz onun edebî şahsiyetinin inşasına da katkı sağlamıştır. Bu manada çok okuyan Emîrî “yazma” meselesinde de oldukça mesafe katetmiştir (Eren, 2014).

Arapça ve Farsça'sını birçok müderristen ders alarak ilerleten şairin, eski tarzda şiirler yazmaya başladığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda telgrafçı ve usta bir münekkittir olan Emîrî'nin en ehemmiyetli hizmeti, paha biçilmez değerinde kitaplardan oluşan kütüphanesini Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesi'nde kendi kurduğu Millet Kütüphanesi'ne bağışlamasıdır. Ölümüne kadar bu kurumun müdürlüğünü yapıp kütüphaneye çoğu nadir ve tek nüsha olan 16.000 cilt eser vakfetmiştir. Ali Emîrî'nin önemli hizmetlerinden biri de Kâşgarlı Mahmud'un o zamana kadar ele geçmeyen meşhur *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserini bulması ve ilim âleminin hizmetine sunmasıdır (Tayşi, 1989). Eserleri incelendiğinde bir tarih sevdalısı olan şairin aynı zamanda bir şiir hafızı olduğu görülmektedir. Beyit ezberleme noktasında kendini zorlayan Emîrî, tarihî vakaları ince ayrıntılarıyla hafızasına yerleştirmiş birçok kitabın muhteviyatını zihnine âdeta kazımıştır.

1877-1909 aralığında memuriyet hayatı olan Ali Emîrî; Anadolu, Avrupa ve Arap Yarımadası'ndaki birçok bölgede görev yapmıştır. Bu görevleri süresince altın liyakat başta olmak üzere birçok ödül almıştır (Baştürk, 2014). Millet ve memleket sevgisi ile süren ömründe insanla vatanı birbirinin olmazsa olmazı gören Emîrî, nev'i şahsına münhasır Osmanlı kültür medeniyetine değer katan bir aydın olmuştur. Devrin edebî, siyasi ve sosyal değişimini yakinen takip eden şair;

gelenek kalıbı içerisinde Batı'yı anlamaya çalışmıştır. Bu anlayışın tezahürü olarak gazel ve kasidelerindeki mülâhazaları ile Ali Emîrî, modernizm zemininde Osmanlı medeniyetinin idrak edilebilmesinde ehemmiyetli bir yere sahiptir. Ciddi bir sorumluluk bilinciyle medeniyet tasavvurunu insan ve irfan ekseninde inşa eden şair, Osmanlı mirasını gelecek nesillere aktarmak için çalışmıştır.

Ali Emîrî hakkında 2'si doktora, 35'i de yüksek lisans olmak üzere toplam 37 tez çalışması YÖK ulusal tez merkezi sisteminde listelenmiştir. Millet kütüphanesinde yer alan "Ali Emîrî Kitaplığı" mecmuasında yer alan çeşitli manzumlar söz konusu tezlerin çoğunun konusu olmuştur. Bir tez şairin şahsiyeti hakkında yazılmışken bir tez de Ali Emîrî'nin divanına yer verilmiştir. Emîrî'nin eserlerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar eserlerin içeriği noktasında oluşturulmuştur. Kaçar'ın (2016) yaptığı çalışma çalışmamızla benzer özellikler taşımaktadır. Kaçar, "Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası" ve "Dîvan" da Emîrî'nin zamânenen şikâyeti yani yaşadığı dönemle ilgili eleştirilerini ele alarak tenkitçi yönüne vurgu yapmıştır. Ayrıca söz konusu makale: Jön Türk, Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve Emîrî'nin başta Köprülü olmak üzere bazı kişilerle girdiği münakaşalar anlatılmaktadır. Kaçar (2016), Emîrî'nin toplumdaki değişimlere ve görülen aksaklıklar noktasındaki düşüncelerini ifade ederken kişilere verilen cevaplara da yer vermiştir. Bu çalışmadan farklı olarak araştırmamızda; "Dîvan" daha kapsamlı incelenmiş, kişisel herhangi bir münakaşa ya da duruma yer verilmemiştir. Ayrıca çalışmamız 19. yüzyılda gelişen ve değişen Batı medeniyetinin Osmanlı toplumunca algılanma biçimini ortaya koyarken çeşitli saptamalarda bulunmuştur. Aynı şekilde Emîrî'nin Doğu-Batı çatışmasına getirdiği hikemî yaklaşım ve Osmanlı toplumunda terakkinin nasıl gerçekleşebileceğinin Emîrî marifetince ifadesi çalışmamızın farklı yönlerindenidir. 19. yüzyılda devrin birçok aydını, Batı medeniyetinin kültürleri istilasını değerlendirmiştir. Emîrî ise gerek Osmanlı'ya gerekse kendi medeniyetine bağlılığı zemininde sunduğu reçete kayda değerdir. Çalışmamızda gerek sunulan reçete gerekse de Emîrî'nin felsefi yaklaşımı betimlenmeye çalışılmıştır.

Ali Emîrî Divanında Gazel

Ali Emîrî şiirlerini üç farklı deftere yazıp bunları da diğer eserlerle birleştirerek bir külliyyat oluşturmak istediğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Esnâ-yı hitâm-ı tezkiremiz olan 1296 ramazanına kadar üç aded divân-ı eş'ar tertib eyledim. Birincisi ibtidâ-yı hevesimizden Mardin'e zaman-ı azîmetimiz olan 1292 senesine kadardır. İkincisi Mardin'de bulunduğum üç seneye, üçüncüsü Mardin'den Diyarbekr'e avdetim tarihinden sonraya aittir. İnşâ'allah bir zamân-ı müsâidde şu üç divânı ve bundan böyle inşâd edilecek âsârı külliyyat sûretiyle birleştirmek fikrindeyim." (Kadioğlu, 2013: 129).

Ali Emîrî divanında 895 gazel bulunmaktadır. 20 farklı sayıdaki beyitle 6393 beyitten oluşan gazellerinde şair bazen muhteva bakımından klasik gazel anlayışının dışına çıkmıştır. Takdir edilmeyi kendisini methetmeyi seven şair, kemiyeti önemli bir maharet olarak görmüştür. Gazellerine yansıyan bu özellikle Emîrî, bir redifle birden fazla gazel yazmıştır (Erdoğan Çeltik, 2015). Divanı incelendiğinde de benzer redifler görülebilmektedir.

Ali Emîrî ve 19. Yüzyıl

19. yüzyıl incelendiğinde gerileme döneminin toplumu menfî manada etkilediği ifade edilebilir. Değişim ve dönüşümün kaçınılmaz bir hâl aldığı Osmanlı medeniyeti, söz konusu yüzyıldan sonra Batı'ya mecburi bir yönelim gerçekleştirmiştir. Tanzimat Fermanı ile bu yönelimin ilk adımları da atılmış olur. Karabulut'a (2016) göre 19. yüzyıldaki değişimlerin mahiyeti farklıdır. Yapılan yeniliklerde Batı'yı yakalama endişesinden ziyade dünyadaki değişimler dikkate alınmıştır. Ekonomik buhranın yoğunluğu zemininde kültürel ve sosyal hayatta da çeşitli sorunlar baş göstermeye başlamış ve 19. Yüzyıl, toplumun yeniliğe ikna edilmesi gerekliliğini net bir biçimde ortaya koymuştur. Yeniliğin temellerinin atıldığı dönem; Korkmaz'a (2009) göre Tanzimat'tan 20 yıl sonra başlar ve Türk edebiyatında yeniden yapılanmanın da başlangıcı söz konusu döneme denk gelir. Söz konusu çalışmanın konusu olan Ali Emîrî'nin divanındaki birçok şiirde yeniliğin izlerini görmek mümkündür. Emîrî, klasik Türk şiir özelliklerinin en belirgin olarak görüldüğü nazım türü olan gazelde geleneğin dışına çıkarak yeni kavramları ve yeni temaları kullanmıştır. Bu bağlamda Emîrî'nin farklılığı yeni tema/ kavramlarda geleneksel ve hikmetli bakış açısının belirginliğidir.

Şairin, “Kökü mazide olan âtî” anlayışını benimseyen bir bakışı kabul ettiği ifade edilebilir.

“Bağ ‘âlem-i imkâna ne kudret var içinde/ Bir zer reyî seyr eyle ne şân’at var içinde / Nakş eyledi aşkın dilime hâme-i kudret/ İlkâ-yı zemîn eyleme âyet var içinde/ Zerrîn görünen kâse-i ikbâle kapılma/ Zehr-i ğama âmîhte şerbet var içinde/ Tıb-hâne-i imkâna henüz olmadı vâsıl/ Ol şîşe ki dârû-yı ifâkat var içinde” (Yazar ve Ugurlu Arslan, 2020: 995)

dizeleri hikemî tarza örnek verilebilecek beyitlerdendir. Emîrî hikemî bir bakış açısıyla, dünyanın her zerresinde yaratıcının kudretinin görülebileceğinden bahsederken görünen/görünmeyen nice sanatın içinde Allah’ın sonsuz kudretinden dem vurmaktadır. Aynı zamanda bireye, dünyayı farklı bir bakış açısı ile temaşa etmesini salık vermektedir. Zerredeki ayrıntıyı görebilmeyi buradan hareketle yüce yaratıcının sanatının farkında olunması gerektiğini ifade ederek aslında sanat anlayışının da temellerini ortaya koymaktadır.

Batı fikrinin yanlış anlaşıldığı muhakkaktır. Emîrî birçok gazelinde yeni kavramlara yer verirken aynı zamanda ideal insan tasavvurunu ortaya koymuştur. Aynı devirde yaşamış bazı Osmanlı aydınları da Batı’yı birçok noktada eleştirmiştir. Ahmet Mithat da söz konusu devirde yaşamış ve eserlerinde bu eleştiriye keskin bir biçimde yapmış yazarlardandır. Günlük yaşamda kıyafetlerin geldiği noktayı şu şekilde ifade eder:

“Avrupa’da karnavalları en parlak olan memleketlerin bize tefevvuku olsa olsa ancak kıyafetçe, maskaralıkça olabilir. Elbise ve kıyafet cihetiyle zaten şehrimiz daimî bir karnaval hâlinde bulunup vakia maskaralık ve rezalet derecesinde Venedik’e, Paris’e çıkışamaz isek de vukuat tesâdüfât-ı garibe hususunda onlardan aşağıda kalmayız. Belki fersah fersah geçeriz.” (Ahmet Mithat, 2000: 14-15)

Günlük yaşantıda insan kıyafetlerinin Batı’yı bile kışkırtacak biçimde rezalet içinde olduğunu öyle ki sosyokültürel yapıya uymayan kıyafetlerin öykünmeden başka bir şey ifade etmediğini de beyan eder. Emîrî’nin bakış açısı ile aynı devirde yaşamış Ahmet Mithat Efendi’nin bakış açısı hikemî yön ile ayrılır. Geleneğe ve dine daha bağlı bir anlayış ile Emîrî; Batı’nın sunduğu değişim/ dönüşüme yüce yaratıcının kudreti nazarı itibarıyla bakar. Bu nazarda ideal insan tasavvuru ile aynı zamanda bir vaaz-nasihat da vardır.

Ali Emîrî Divanı’nda Devrin Görünümü

Emîrî yaşadığı devrin aksaklıklarını görebilen ve söz konusu aksaklıkları da geçmişten aldığı feyz ile işleyebilen bir aydındır. Çalışmaya konu olan divanında yer alan gazellerinde sarîh bir görünümle söz konusu devri ifade eden şair, yaratıcının kudretini de birçok eserinde ifade etmiştir. 895 gazel içerisinde devrin görünümü ve devrin zemininde ideal insan tasavvurunu ifade eden gazeller -divanda yer alan sıra numaraları verilerek- örnek gösterilmeye çalışılmıştır. Bu manada çalışmanın hacmi nedeniyle devrin görünümüne ışık tutabilecek bazı gazellere yer verilebilmiştir.

Sosyal hayat değişim ve dönüşümleri ile bir medeniyetin ölçüsünü gösterir (Okay, 2008). Tanzimat ile başlayan değişimi, milletin yaşam tarzındaki değişimlerle analiz etmek mümkündür. Batı’nın tekniğinin ve ilminin öncelenmesi gerekirken toplum içinde tezahür eden değişimler şüphesiz birçok aydının dikkatini çekmiştir. Karabulut’a (2010) göre, Batı’dan neyi alacağını bilmeyen toplum modernleşmeyi de tam yerine getirememiştir. Osmanlı’nın yüksek bürokratları gerek lüks hayatları gerekse Batı’ya göre tanzim ettikleri evleri ile “alafrangalaşarak” içtimai zeminde farklı bir insan tipinin neşet etmesine yol açmıştır.

“Zamân-ı neş’etinde gösterir âsârını kâmil

Gelir bir bedre isti’dâd her mâhın hilâlinden

...

Kapılma şürete sîretde isti’dâdı teftîş et

Olur mu hüsn-i hülku âdemin zâhir cemâlinden

Eder kesb-i tenâkuş her nefesde ‘ömrü insânın

Şafâ-yâb olma devrin inķilâb-ı mâh u sâlinden” (732)

Yukarıdaki dizelerle insanın özünde olana yönelmesi gerektiğini ifade eden Emîrî, insanın her devirde özündeki cevheri koruyabilmesini salık verir. Devirler değişir/ gelişir fakat insan devre göre kendini güncellese de özündeki kıymeti kaybedemez. Bu öz; geleneğinden, inancından ve geçmişinden aldığı güçle insanı kâmil seviyeye ulaştırabilir. Emîrî söz konusu dönemde ideal insan tasavvurunu birçok gazelinde ortaya koymuştur. Geleneğine ve dini değerlerine bağlı insan bilim ve teknikte olan gelişmeleri; özünü yani kendi gerçekliğini kaybetmeden kabul etmelidir.

“Var imiş evvelleri takdîr-i ‘iffet eyleyen
Kalmadı şimdi pesend-i istikâmet eyleyen
Zîver-i bâzâr-ı rağbet oldu cehlin kâlesi
Var ise göster bana ‘irfâna rağbet eyleyen” (750)

Emîrî, değişen sosyokültürel yapıda insanın rolüne oldukça önem verir. İrfan ve edep ehli insanın değişen toplum yapısında geçmişine ait değerler manzumesini korumasını “irfan”a bağlar. İrfan, “Bilmek, anlama, sezme ve gerçeğe ulaştırıcı güçlü seziş” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2010). İnsanın olayları idrak edebilmesi sürekli değişen toplum yapısında özünü, değerlerini koruyabilmesinin yolu şaire göre “irfan” dan geçer. Yukarıdaki gazelde ise insanın irfana değil süse rağbet ettiğini bunun da cahillik olduğunu ifade ederken irfana rağbet edenin de kalmadığını belirtir. Yenilik ve değişimlerle 19. yüzyılda yeni oluşan ve kendi çıkarları noktasında toplumda yer edinen topluluğa Emîrî, aşağıdaki gazelinin bazı dizelerinde sitemde bulunmaktadır:

“Bî-başîretler ‘acâyib meslek izhâr etdiler
Cehli aḥbâb etdiler ‘irfânı aḡyâr etdiler
Bir yere toplandılar dârü’l-cünûn kâtilleri
Ḥâzret-i Manşûr-ı isti‘dâdı ber-dâr etdiler
Öldü müstesnâ ḡazâlardan mu‘allimler bütün
Derde tilmîzân-ı ma‘şûmu giriftâr etdiler
Etdiler teşkîl gözler görmemiş bir gülsitân
Şirreti gül yaptılar ehliyyeti ḥâr etdiler
Aç yataarken cân verirken nâzenîn tilmîzler
Kendiler zevk u şafâ şahnında refṭâr etdiler.
Verdiler mülkü faḡaṭ çok etdiler zevk u şafâ
Zann eder ḥâlâ bu ḡâfil kimseler kâr etdiler.” (523)

Şair, Batı’ya yönelen Osmanlı toplumunda irfan ehlinin yabancılaştırıldığından dem vururken liyakatin da ortadan kaldırıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda ekonomik olarak oldukça zorlanan toplumun ihtiyacını görmeyen sözde yetkili kişilerin zevk ve sefa içinde kâr ettiklerini sandıklarını aslında bu zannın da bir zulüm olduğunu vurgulamaktadır. İctimai dinamiklerin ortadan kalkmaya başladığı toplumların kültürel yozlaşmaya maruz kalması malumun ilanı olarak ifade edilebilir. Bu noktada Emîrî, değişen toplum yapısında aslında bir yıkılış başlangıcı görmektedir. Bireyi insan yapan değerlerin ortadan kalkmaya başlaması ya da dönemin söz sahiplerinin duyarsızlığı bu yıkılmanın alametidir. Türk toplumuna tamamen yabancı olan bu zihniyet karşısında Emîrî, aşağıdaki dizelerle bir nevi kurtuluş reçetesi vermiştir.

“Bir milletin efrâdı eḡer müttahid olsa
Nef’-i vaṭân uğrunda o millet neler etmez
Âfât-ı cihân kendini maḡlûb eder âḡir
Ol kimse ki âfât-ı cihândan ḡazer etmez.
Zî-servet olanlarda bütün ḡavf-ı zarar var
Sermâye-i ‘irfânı olanlar zarar etmez.” (527)

19. yüzyıldaki toplum yapısı düşünüldüğünde yukarıdaki dizelerle Emîrî, milletin birlikte olup ortak bir ülkü noktasında hareket etmesinin önemini vurgulamıştır. Bu birliktelik sürecinde çeşitli sorunlar yaşanacak olsa da vatani önceleyen bir bakış açısı ile olaylara yaklaşmak gerektiği belirtilmiştir. Emîrî, zenginliğin ve şahsi çıkarların öncelendiği 19. yüzyılda sermayesinde irfan olanların zarar etmeyeceğini ifade etmiştir.

“Âciz beni zann eyleme hayretle hamûşum
Arz eyleyemem yoksa derûnumda neler var
Râhat edemez bahır ile berde bu hâlâyık
Mâdâm ki dünyâda bu eşnâf-ı beşer var
Bu hâl ile onlar da huzûr etdiği var mı
Etdikleri her hîlede bin havf u haţar var
Dün gizlice kuhsâr-ı hamîyyetde dolaşdım
Arslanları göçmüş yalnız ortada har var
Bir yerde iki beyt-i müferraḥ göremezsün
Bir evde feraḥ var ise bin evde keder var.” (486)

Toplumsal içinde bulunduğu noktayı ifade ederken Emîrî, şaşkınlıktan içinde olanları anlatamadığını yukarıdaki gazelinde ifade etmektedir. İnsanların içinde dolaşırken cesur, yiğit ve geleneğine bağlı birçok kişiyi göremediğini toplum-aile bağlamında adeta bir yangın olduğunu belirtmektedir. Hali hazırda vuku bulan hadiselerin insanların evinde kedere yol açtığı da işaret edilmektedir. Dönem Batı’dan birçok yeniliğin alınmaya çalışıldığı fakat söz konusu yenilikleri hazmedilmediği oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Karabulut (2010)’ göre, Tanzimat’ın ilanından sonra bir süre taklitçilik süregelir fakat bu taklitçilik Tanzimat’ın asıl amacına ters düşer. Toplumun yeniliğe manevi olarak hazır olmayışı değişim sürecini etkilemiş olabileceği gibi geleneğin gücü de söz konusu yeniliklere direnç göstermiş olabilir. Yüzyıllardır geleneksel ve manevi birçok dinamik bezeli bir toplumun bir anda Batı medeniyetine dahil olması da beklenemez. Mardin (2015)’e göre gelenek gücünü toplumunun kapitalist sisteme uzaklığından alır çünkü kapitalist tüketimden etkilenmeyen Osmanlı toplumunda sosyal yeniden kümelenme oluşmamıştır. Yani tarımsal üretim ve toprak genişletme sürerken; şehirleşme, bireyselleşme şehirlerin politik ayrıcalıklı olması gibi kapitalist gelenekler Osmanlı toplumunda karşılığını bulamadı. 19. yüzyılda, geleneğe bağlı olanlar Batı tipi tüketimi sisteme yabancı gördüler ve Batılılaşmada geleneksel karşılıklık mekanizmasının ve onun getirdiği sosyal denetimin yıkılışına tanık oldular. Gösterişçi tüketim bireyselliği ön plana alırken ortaya çıkan durumlar başta aile kurumu olmak üzere birçok sosyal yapının tenkit edilmesine yol açtı (Mardin, 2015). Toplumun öz değerleri ile bağdaşmayan ve Emîrî’nin gazellerinde oldukça fazla işlediği diğer bir konu da rüşvettir.

“Uluvv-i himmetin bir kerre fikr et müstaḳmânın
Cihânda rüşvet almaz mahv olur ammâ zarûretden
Yine bilmem nedendir ba‘zı ḥâ’in irtikâb eyler
Cihânda kâm-yâb olmuş değildir kimse rüşvetden
Bana şabr u taḥammul en büyük şân u meziyyetdir
Bu miḥnetlerle ey ḥükm-i kâder dönmem şadâkatden
Kıyâfetde değil fitratdadır âsâr-ı isti‘dâd
Uluvv-i himmet istidlâl olunmaz kâdd u kâmetde.” (731)

Emîrî, dünyalık her türlü varlığın geçici olduğunu birçok gazelinde vurgulamıştır. Dönem incelendiğinde, birçok devlet dairesinde rüşvet özünü, geleneğini yani kimliğini kaybeden şahısların şiarı olagelmıştır. Rüşvetle kimsenin fayda sağlamadığını belirten şair, zorlu şartlar olsa da öz değerinden ve geleneğinden taviz vermeyeceğini ifade eder. İnsan fitratının asıl üstünlük olduğunu fakat değişen toplum yapısının cisme önem verdiğini de belirtir. Osmanlı geleneği ile devletine ve

maneviyatına oldukça sıkı bir biçimde bağlı olan şair: “Eden rüşvetle tahrib-i vatan hayvândan alçakdır.” (504) dizesi ile de rüşvet ile vatanını harap edenlere oldukça sert bir cevap vermiştir. Emîrî aşağıda yer alan gazeli ile devrin adeta bir fotoğrafını çekmiştir.

“Yaz geçmededir kimsede tedbîr-i şitâ yok
 Kış gelmededir elbise vu nakd u gıdâ yok
 Cebbâr kesildi nice cerrâr ile nehhâb
 Bir kimsede Allâh bilir havf-ı Hudâ yok
 Dîvânyolu başdan başa mey-hâne kesildi
 Mecnûn olan alçak sufehâ çok ruhamâ yok
 Men‘ etmededir ‘işreti ‘âlî Amerîka
 Men‘ etmiş iken dîn-i mubîn bizde hayâ yok
 Hârisler icinde nice mey-hânegiler var
 Men‘ eyleyecek onları bir ehl-i cezâ yok
 ...
 Oğlanlar ile kızları başdan çıkarırlar
 Artık peder u mâdere dünyâda şafâ yok
 Aşlinda değildir kötü vallâhi bu millet
 Bilmem ki yazık şimdi nicun havf u ricâ yok
 Âsâr-ı tedennî bütün İslâm’a mı mahşûş
 Takdire bahâne arama bizde kâfâ yok
 Merdâne değil bî-edebâne bu revîşler
 Kaş vesmeli yüz hep boyalı hüsn-i edâ yok
 Harlar gibi meydânda katır cilveleri çok
 Nâmûs u hayâ yok görececek çeşm-i zekâ yok
 Elde sigara bir sürü şıbyânla kadınlar
 Mestâne sokaklarda gezer ‘âr u hayâ yok (627)

Osmanlı sosyal hayatının temelinde dini hassasiyet ve gelenek oldukça önemlidir. İçtimai kurallarda çoğunlukla dini hassasiyetler ön plandadır. Batılı anlayışın yerleşmesi için bireylerde dolayısıyla da toplumdaki alışkanlık değişimi Emîrî ’ye göre sefahatin başlangıcı olmuştur. Gazelde, yağmacıların ve hırsızların kudret sahibi olduğu ve Allah’tan korkunun kalmadığı bir toplum duyarsızlığı işaret edilmektedir. Ahlaki anlayışın yerle yeksan olduğunu, kadınların süslenmesini ve sokaklarda (çocuklu kadınların) sigara ile dolaşılmasının edep ve haya yoksunluğu olduğu belirtilmektedir. İçki ve edep dışı hareketler Emîrî için oldukça nahoştur. Meyhanelerin çokluğuna kimsenin ses çıkarmaması ve Amerika’nın bile içkiyi yasaklarken dinen doğru olmamasına rağmen toplumun bu derece içki/ meyhane müptelası olmasını kafasızlık olarak adlandırmaktadır. Bu noktada Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Mithat “Vah” adlı romanında meyhanelere olan rağbeti ve meyhanelerin çokluğunu şu şekilde ifade ederek adeta Emîrî ’ye dönem şahitliği yapmaktadır.

“...Galata ve Beyoğlu’nda Almanların küşat etmiş oldukları birahaneler hakkında Osmanlı beylerimizin, efendilerimizin rağbetleri pek fevkalâde idi. Hele Galata’da Voyvoda civarında on beş numaralı Fugel Birahanesi, Osmanlıların en ziyade mazhar-ı rağbeti olmuştu. Ol derecelere kadar ki orada hizmet eden Almanlar bile pek az müddet zarfında Türkçe öğrenmeye mecbur olarak bayağı dürüstçe Türkçe söylerlerdi.” (Ahmet Mithat, 2000: 76).

Dini hassasiyeti oldukça yüksek olan Emîrî, toplumun Batı’nın sözde değerleriyle bu derece hemhâl olmasına pek anlam verememiştir. Bir filozof edasıyla topluma, dünyanın geçici olup bize

ait olmadığını ifade eden şair; dünyanın süsüne aldanarak vaktin zevk içinde geçirilmesinin de doğru olmadığını vurgular. Şaire göre dünya, insanın yuvası değildir. Söz konusu dönemde materyalist bir anlayışın hâkimiyetinin artması aşağıdaki şekilde resmedilmiştir.

“Dünyâ bize bir sevgili kâşâne değildir
Zîrâ bu küçük hâne bizim hâne değildir
Evkâtını mest olmak ile eyleme taẓyî‘
Kâşâne-i dünyâ sana mey-hâne değildir
Şâyeste değil etmemek i‘mârına ikdâm
Dünyâ bize bir hâne-i vîrâne değildir
Ey murğ-ı dil âbâda çalış gülşen-i dehri
Zîrâ bize vîrân kalası lâne değildir.” (496)

Emîrî vatanın her türlü kişisel hırs ve dünya namına elde edilecek her yarardan bağımsız bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini birçok eserinde belirtmiştir. Batı’nın düşünce dünyasını da işgal etmesiyle vatan ait birçok kavramın artık önemszenmediği 19. yüzyılda Osmanlı’ya bağlılığı, divanındaki bazı gazellerde vurgulanmıştır.

“Bir taraftan bazı bed-hâhân-ı din tek durmayıp
Neşr ederler Avrupaya türlü türlü iftirâ
Âh şunlar ki bütün âmâli cerr-i menfa’at
Âh şunlar ki bütün âlûde-i reyb ü riyâ
Âh şunlar ki hezârân yüz taşırılar her biri
Hem tutarlar her yüze bin güne m ir’ât-i sekâ
Her biri zâhirde hoş-sohbet mü’eddeb pür-vakâr
Her biri ammâ hakikat âleminde bî-hayâ.” (38/18b)

“Doğru sözden eylemez ehl-i hamiyyet inhirâf
Her cefâ bir cilvedir ikbâl-i millet nâmına
Bağ ne hâle koydular mülkü koca jöntürkler
Etmedi te’sir hiç bir söz naşîhat namına.” (832)

Vatana ait her türlü meşakkate millet için katlanılması gerektiğini belirten şair, dönemin önemli figürlerinde Jön Türkleri eleştirmiştir. Osmanlı toplumunu, hanedanlığı Avrupa’ya yaptıkları yayınlarla şikâyet eden Jön Türkleri menfaat peşinde koşan şahıslar olarak ifade etmiştir.

“Bir ferdimize hırş u denâ’et yakışır mı
Hayfâ bu kadar hûn-ı şehîdân unutulmuş
Her encümen-i ‘ilm u fazîlet ki açılmış
Erbâb-ı fazîlet olan ihvân unutulmuş
Öz mülkünü terk etdi dedi birtakım ahamak
Ecdâdımızın kişveri Tûrân unutulmuş
Hırsızlık ile pâra kazanmak modalandı
Feyz-i vâṭana sa’y-i fi râvân unutulmuş.” (577)

Emîrî yukarıdaki dizelerle devrin kültürel çöküşünün portresini sunmuştur. Şüheda toprağı vatan yapan en önemli unsurdur. Bu noktada milletin bu nazarla hareket etmesi; kardeşliğin unutulması, Türk milletinin “Turan” ülküsünü görmezden gelmesi Emîrî açısından oldukça sıkıntı

vericidir. Materyalist insan tipinin hırsızlığı meşrulaştırması da şair tarafından ayrıca eleştirilmiştir. Emîrî yaşadığı dönemi toplum zemininde resmederken bireyin içinde bulunduğu durumdan ziyade menziline de işaret etmiştir.

“Fırsat elden gidiyor âh bu gafıl et yetişir
 ‘Âlemin eyleyelim hâline dikkat yetişir
 Beşeriyet sıfat-ı ‘âliyesi böyle midir
 Bu denâ’et bu cehâlet bu rezâlet yetişir
 Biz idik şâhib-i seyf u kâlemi dünyânın
 Galeyân eylesin evvelki hamîyyet yetişir
 ‘Âlemi kapladı envâr-ı terakkî bakınız
 Bizde lâıyık mı henüz böyle cehâlet yetişir
 Ne kazandık bu kadar gafıl et-i pey-der-pey ile
 Çekilen bunca felâket bize ‘ibret yetişir
 La‘net eyler bize ecdâdımızın ervâhı
 Vatan u devlete artık bu ihânet yetişir
 Düşünüp hâlimizi bârî hicâb eyleyelim
 Nice bir devlet u dîne bu hîyânet yetişir.” (491)

Emîrî içinde bulunduğu devri birçok açıdan analiz etmeye çalışmıştır. Maddeci birey yine özüne bakmadan sosyokültürel manada sunulan her şeyi sorgulamadan bünyesine katmayı sürdürmektedir. Osmanlı toplumun ilmin asıl sahibi olduğunu dini, milleti koruma ve yüceltmede en önde gittiğini belirtirken 19. yüzyıl insan tipinin gaflette olduğunu vurgulamıştır. İlerleme ve yenilikler sürerken gaflette olan insan tipine ecdadının dahi lânet ettiğinden dem vurulan gazelde; Osmanlı toplumunun özellikle son yıllarda çektiği sıkıntının, çaresizliklerin de görmezden gelindiği belirtilmiştir. Bu noktada yenilikler karşısında özüne bigâne kalmış bir topluluğun materyalist bir yaklaşımla “terakkî”yi kavraması da beklenemez.

“Milleti ikâza sa’y et en büyük himmet budur
 Gayret et i‘mâr-ı mülke devlete hîdmet budur
 Fenn-i gün-â-günü ta‘lîm u ta‘allum eyleyen
 Var ise bir merd-i kâmil ‘âleme rahmet odur
 ‘Adl u haqqâniyeti icrâdan etme inhirâf
 Dergeh-i Mevlâ’da en maqbûl olan tâ‘at budur.” (429)

Bu noktada Emîrî devrin insanına en makbul ameli yukarıdaki dizelerle göstermiştir. Vatana hizmetin çerçevesini çizildiği gazelde; en büyük hizmetin vatani imar etmek olduğunu, ilme önem verip tahsil edenlerin insan-ı kâmil mertebesinde görüldüğünü belirtir. İşlenen tüm amellerde adalet üzerine olmanın makbul ibadet olduğundan da bahsedilir. Emîrî 19. yüzyılı idrak etmeye çalışırken ideal insan modeline çokça görevler yüklemiştir. Devrin karışıklığı tam anlamıyla hazmedilemeyen yenilik/ değişim modelleri aslolanı unutturmuştur. İnsan ilmini, devlet- millet hakkaniyetine dikkat ederek geliştirmeli ve kendini arka plana atmalıdır.

“Geliniz göz açalım sa’y edelim ey millet
 Edelim çâre-i müstakbele himmet yetişir
 Ne şu beyhüde garaż birbirimizle bilemem
 Baçalım hârice dâhilde rekâbet yetişir
 Dest-gîr eyle yed-i kudret-i feyzin yâ Rab
 Böyle mâ-dûn-ı umem kaldı bu millet yetişir

Biziz ol ummet-i beyzâ ki eğer sa'y etsek
 Bize Allâh'dan imdâd u 'inâyet yetişir
 Başlarınız müttelifkân gayrete inşâallâh
 Ey Emîrî ederiz terk-i be'âlet yetişir." (491)

Şair yukarıdaki gazel ile söz konusu devrin aksaklıklarının insanların içinde bulunduğu durumların analizini yapmıştır. Toplumdaki şahısların birbirleri ile münakaşasını gereksiz bulan Emîrî, bir ve beraber olmanın topluma çok şey kazandıracağını ifade eder. Aslı necip olan milletin birlikteliğinde yüce yaratıcının yardımı gelebileceği gibi gayrette olanın hedefe ulaşmasının da mümkün olacağı öne sürülür. Çok manada sıkıntı yaşayan Osmanlı toplumunda insanların geleneğe, kimliğe ve öze duyarsız olmaları kişisel menfaat peşinde etik değerlere bigâne kalmalarına yol açmış olabilir. Bu noktada sadece hırs ve şahsi menfaati önceleyen kişilerin oluşturduğu toplumun da terakki etmesi beklenemez. Emîrî, Batı toplumundan alınmaya çalışılan tam da hazmedilmeyen yenilikler zemininde; rüşvet, israf, liyakatsizlik, alafrangalaşma, şahsi çıkar, içki, sarhoşluk gibi Osmanlı toplum dinamiklerini temelden sarsan daha birçok kavram karşısında insanı önceleyen bir tutumla devrin insanına şu şekilde seslenir:

"Âlemin râhâti değmez çekilen zağmetine
 Zağmete düşme onun ermek için râhâtime
 Olsa bin 'ömr-i tabî'î kadar âdemde hayât
 Vâsıl olmaz yine tûl-i emelin gâyetine
 İntizâm-ı feleği sâbit u seyyâreyi gör
 Hâlik'in bir nâzar et debdebe-i kudretine
 İstikâmet yolunu terk edemez şâdık olan
 Batsa bin hâr-ı felâket kadem-i himmetine." (809)

"Ârif ol aldanma dehr-i bî-bekânın rengine
 Geç televvunden nigâh etme cihânın rengine
 Reng-i rüyum şiddet-i te'sîr-i hecr-i yâr ile
 Döndü hummâ-yı şedîde mübtelânın rengine
 Dahli yokdur şüretin meşrebdeki hâşiyete
 Hâşıl olmaz hânde bakısan za'ferânın rengine." (790)

"Eyyâm-ı şafâ gamla geçen müddete değmez
 Her zevki cihânın çekilen zağmete değmez
 Yok nef'i riyâ üzre olan zühd u şalâhın
 Ahz etdiğin eşyâ verilen ücrete değmez.
 Bin râhâti bir derd ile nisyân eder insân
 Ârâm-ı derûn çekdiğimiz külfete değmez." (546)

İnsanın geçici olan bu dünyada rahat etmesinin çok da mümkün olmadığını ifade eden şair, sürekli bir mücadele içinde geçirilen ömürde insanın ölümlü bir varlık olduğunu unuttuğundan bahseder. Bireyin doğruluktan ne sebeple olursa olsun vazgeçmemesi gerektiğini de ayrıca belirtir. 19. yüzyıl insanın hırslarına esir olduğu bir dönemdir. Emîrî, dünyanın geçici mutluluklarına aldanılmaması gerektiğini işaret ederken insanın özünün temiz ve doğru kalması gerektiğini belirtir. Yeni kavram ve unsurların hücumu altında olan insan her devirde ve koşulda kendini insan yapan değerlerden taviz vermemelidir. Değerler manzumesi güçlü bir milletin evladı kültürel yozlaşmaya karşı özünü hiçbir zaman yitirmez.

Sonuç

Ali Emîrî, Tanzimat sonrası cereyan eden hadiseler karşısında geleneğinden kopan ya da kopmak üzere olan topluma özden bir nida ile seslenmiştir. Hadiseleri analiz ederken ve bu minvalde şahıslara çeşitli söylemlerde bulunurken takındığı filozof edası tespitlerinin derinliğini artırmıştır. Divanında yer alan gazel ve kasidelerinde döneme dair birçok tespit yer alan şairin, genel ifadeleri daha çok barındırması ile toplumun aksaklıklarının bizatihi şahıslar dışında da analiz edebilmesi adına çalışmaya divandaki gazeller konu edilmiştir. Divanda yaşadığı dönemin aynası olabilecek çokça gazeli yer alsa da çalışmada bunlardan bazıları seçilip devrin görünümü betimlenmeye çalışılmıştır.

Batı'daki sanayi, teknoloji ve eğitim alanındaki yenilikler Osmanlı geleneğine, aile yapısına ve sosyokültürel değerlerine uygun hale getirilerek içtimâî bünyeye dâhil edilmelidir. Dönemin en büyük sorunu sorgulamadan içeriğinin topluma vereceği zararı düşünmeden yenilik adı altında sunulan her şeyi kabul etmeye çalışmaktır. Emîrî, bu bağlamda topluma durup düşünmesini salık verir. Geçmişî kahramanlıklara dolu bir milletin evlatları ahlaki manada öz değerleri ile ayrı düşemez. Gerek devrin incelenmesi gerekse Emîrî'nin divanında Batı ahlakının ve kültürel değerlerinin kabul edildiği görülmektedir. Şair şiddetle buna karşı çıkar ve insanın özüne dönmesi gerektiğini belirtir.

Osmanlının yüzyıllardır süregelen kültürel yapısını bozmaya çalışan her türlü düzene/ yeniliğe karşı çıkan Emîrî, şahısları ve kurumları uyarmaya çalışmıştır. Dine bağlılığı ile dikkat çeken şair, yanlış ve ahlaki manada marazlı her şeyin toplumun inanç anlayışının değişmesinin sonucu olduğunu belirtir. Âlimlerin ve memurların toplum düzenini sağlamaya çalışan temel dinamikler olması gerekirken bu şahısların da hırs ve ahlaki yozlaşmaları devirdeki anlayışın da problemleri bir yapıya bürünmesi sonucunu doğurur.

Batı yenilik ve değişimde ahlaki bir yön göstermez. Çıkar ve hırslarla doldurulan insan da özünü ve ruhunu kaybeder. Geçmişini, kültürel değerlerini ve benliğini bu hırsa kurban veren insan Emîrî'nin hedefinde yer alır. Şair söz konusu insana; inançla ve atalarından aldığı mirası koruyarak vatan/ millet sevdasıyla yenilik- değişimleri görmesini idrak etmesini nasihat eder. Nitekim Abdülhamit Han'ın tahtan indirilme süreci Jön Türklere dair yaptığı tespitler ve milletini bu konuda uyarmasının kıymeti sonradan anlaşılmıştır. Emîrî yeniliğe karşı bir kimliğe asla sahip değildir. Yeniliğin ahlaki ve kültürel yozlaşmaya yol açtığı, toplumu millet yapma yolundaki değerlerin ortadan kaldırılmasından müştekidir. İstirabı, toplumun yenilik/ değişim zemininde dinden uzaklaştırılmasıdır. Şair söz konusu uzaklaşmayı birey dolayısıyla oluşturduğu toplum noktasında yaşanan bütün problemlerin kaynağı olarak görür.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı toplumu Batı hayranlığına çabuk bulaşır. Rüşvet, hırs, alafranga yaşam biçimi, ahlaki- kültürel yozlaşma, kılık- kıyafet değişimi gibi kavramlar Osmanlı toplumunu ele geçirmeye başlamıştır. Söz konusu devirde kişisel çıkar, vatan-millet menfaatinden de öndedir. Emîrî vatan ve millete ait değerlerin her şeyden âli tutulması gerektiğini birçok gazelinde ifade etmişse de toplumun sürüklendiği çıkar- rüşvet karanlığına mâni olunamamıştır. Eserlerinde hikmetli bir edayla dünyayı temaşa ederken aslolanı toplumuna haykırmıştır: "Dünya geçicidir ve mutlak olana yönelip işin özü kavranmalıdır." Nitekim şair yaşadığı dönemde ortaya çıkan birçok teknolojik gelişme ve araç- gerece yüce yaratıcının kudreti nazarıyla bakar. Bu nazarın da toplumun Batı ile münasebetinde rehberi olması gerektiğini salık verir. Emîrî gazellerinde Batı medeniyetince sunulan birçok kavramın karşısına Doğu medeniyetini çıkarır. Sorgulanmadan, incelenmeden alınmaya çalışılan her unsura Doğu medeniyeti nazarıyla bakar ve değerlendirmesini içtimâî manadaki değerler noktasında geliştirir.

Gündelik yaşantı içerisinde şekilden öteye geçemeyen Batılılaşma; toplumu duyarsız bir noktaya sürüklemiştir. İsrâf, liyakatsizlik, alafranga yaşam tarzından kimsenin rahatsız olmadığı bir 19. yüzyıl, Emîrî'nin ideal toplum tasavvurunun dışındadır. Günümüz nazarıyla; tüketim çılgınlığı, Batı'nın insanın özünü kaybettiren her türlü kavramına sadrı açık bir toplum ve teknolojinin aleti olan insanlığın özünü koruması da olası değildir. Osmanlının son döneminde başlayan yanlış Batılılaşma günümüzde çehresini değiştirerek adeta bir hezeyan noktasındadır. Emîrî'nin gazelinde anne ve babanın dinlenmediği şikâyeti günümüzün kanayan en büyük yarası halini almıştır. Doğu

toplumun çalışkan, maharetli, dini hassasiyeti yüksek ve kültürel değerlere bağlı şahısları bir anda ortaya çıkan yenilik/ değişim rüzgârı ile içinden çıkılmaz durumlara düşmüştür. Nitekim değişiklikler hazmedilememiş alınması gereken yenilikler şekilde kalmıştır. Emîrî'nin; dünya rengine kanmayalım özümüzü, dini-milli- kültürel değer yargılarımızı kaybetmeden Batı fikrine muttali olalım düşüncesi güncelliğini günümüzde de korumaktadır.

Ali Emîrî, divanında yanlışlık ve aksaklıkları hamiyet sahibi cesur bir münevver gibi eleştirmiş hak bildiği yoldan zerre sapmamıştır.

Kaynaklar

- MİTHAT, A. (2000). *Vah*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EMÎRÎ, A. *Dîvân*, Millet Kütüphanesi. AE Manzum 38.
- BAŞTÜRK, S. (2014). “Ali Emiri Efendi’nin Sicil Kaydı (Dahiliyye Nezareti Sicill- i Ahval Komisyonu Defterlerine Göre)”. *Ali Emiri Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 57-63. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.
- ERDOĞAN ÇELTİK, S. (2015). *Ali Emîrî’nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- EREN, A. (2014). “Ali Emîrî’yi Okumak”. *Ali Emîrî Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 169-192.
- GÖKALP, Z. (2013). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Gençlik Kitabevi Yayınları.
- KAÇAR, M. (2016). Ali Emîrî’de Dönem Eleştirisi, *JTS/ TUBA*, 46, 182-204.
- KADIOĞLU, İ. (2013). *Ali Emîrî Efendi- Cevâhirü’l-Mülûk*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.
- KARABULUT M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *Mecmua Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1(2), 49-65.
- KARABULUT M. (2010). Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 125-139.
- KORKMAZ, R. (2009). Yeni Türk Edebiyatına Giriş. *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. (Edt.: Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yayınları, 13-29.
- MARDİN, Ş. (2015) *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZDEMİR, M. (2008). *II. Meşrutiyetten Günümüze Divan Edebiyatı Tartışmaları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2024). *Yaşadığım Gibi*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- TAYŞİ S. M. (1989). Ali Emîrî Efendi. *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, S.1(9), 390-391.
- TURHAN, M. (2015). *Garplılaşmanın Neresindeyiz*. İstanbul: Altınordu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAZAR, S. ve ARSLAN UĞURLU, M. (2020). *Ali Emîrî Divanı*. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın.